

**САМОТНЯ ЖІНКА СЕЛА ДИКАНЬКИ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКУ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ XVIII СТ.: ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНИХ РОЗПИСІВ 1775 Р.)**

У статті за матеріалами сповідних розписів 1775 року аналізуються особливості позначення різних категорій самотніх жінок села Диканьки другої половини XVIII ст. : їх кількість, соціальна приналежність та ставлення до них суспільства.

Ключові слова: жінка-вдова, незаміжня жінка, самотня жінка, сповідні розписи, стара діва, статеве співвідношення.

Повноцінне дослідження демографічних показників сільського соціуму Гетьманщини не можливе без вивчення феномену самотніх жінок, які були однією з його складових. У своїй розвідці спробуємо проаналізувати проблему самотніх жінок через призму історико-демографічних характеристик: розкрити особливості записів про них у сповідних розписах; визначити частку вдів у загальній структурі населення села та загальній структурі жіночого населення; порівняти співвідношення диканських вдів із вдовами інших населених пунктів Полтавського полку; дослідити соціальну приналежність та ставлення суспільства до цієї категорії жіноцтва.

Основним джерелом дослідження обрано сповідні розписи диканських церков за 1775 рік, які містяться в окремій архівній справі «Исповедная роспись церковей Полтавской протопопии», що зберігається в Центральному державному історичному архіві України у місті Києві. Вона містить понад 1000 аркушів формату in folio, записаних скорописом другої половини XVIII ст.

Розписи с. Диканьки реєстрували парафіян трьох церков: «Різдва Христового» [1; арк. 120], «Іоаннозолотоустівської» [1; арк. 146], «Різдва Пресвятої Богородиці» [1; арк. 170]. Розпис першої церкви уклали два брати-священики Семион Іванович (34 років) та Стефан Іванович (35 років) Веленські [1; арк. 120]. Це добре видно з того, що розпис написаний двома різними почерками. Розпис другої церкви написаний занадто дрібно нерозбірливо, що ускладнює читабельність тексту, а на першу сторінку преамбули вочевидь вплинула волога, що ускладнює читання імені та прізвища 45-річного укладача-ієрея [1; арк. 146]. Згідно з матеріалами Генерального опису Лівобережної України, ним, ймовірно, був священик Прокопій Богославський. Третій розпис – Різдво-Богородницької церкви – написаний ієреєм Іоанном Андрійовичем Житинським (50 років) [1; арк. 170].

У диканських розписах простежуються певні особливості внесення до реєстру вдів, які ми не спостерігали в сповідних розписах інших населених пунктів Полтавського полку. Священики-укладачі розписів по-різному записували овдовілих і одиноких жінок. Особливістю цих записів, у порівнянні з іншими, було приписування вдовам додатку «невеста». Найбільше вдів-«невест» виявлено в розписах парафії церкви Різдва Христового. Брати-священики Веленські у такий спосіб позначили 15 вдів. Більшість із них навряд чи підходила під категорію наречених, оскільки їх вік був за 50 років. Наймолодшою серед них була 29-річна «удова Абена невестаго» [1; арк. 145]. Далі йшла 37-річна «удова Матрона невеста її» [1; арк. 137]. П'ятеро овдовілих жінок наречених належало до вікової групи 40-49 років та семеро – до 50-59 років, найстаршою нареченою виявилася літня жінка «удова Марина невеста ихъ» (61 рік) [1; арк. 136].

Слід зауважити, що показували не всіх вдів «невестами», а лише тих, які не були главами домогосподарств. Додатки-займенники «ихъ», «її», «его» вказують, що самотні жінки-вдови мали переважно старших братів та сестер або одружених дорослих дітей. Можливо таке позначення «невестами» було жіночим відповідником запису «вдов по первой жене», адже дозволялося лише два шлюби. Можна також припустити, що записи священик робив для себе як інформацію, на випадок, якщо зазначені жінки виходитимуть заміж. Найбільш вірогідно, що священнослужитель писав це слово в значенні «невістка». Не відкидаємо й того, що ці жінки дійсно знаходилися в тимчасовому стані нареченої, «зговорені, засватані на одруження» [2; с. 508], оскільки знайшли собі нового супутника життя та в найближчий термін повинні були вступити в повторний шлюб. Такий шлюб селяни вважали бажаним для вдів більш молодшого

віку, а вступ у шлюб осіб похилого віку (для чоловіка – 60 років, для жінки – 50 років) уважався непристойним, оскільки за християнськими традиціями шлюб укладався від Бога для продовження роду людського [11; с. 165]. Ще в «Требнику» Петра Могили зазначалося, що тайна подружнього життя, або законного шлюбу направлена на примноження та благочестиве виховання чад во славу Божію [3; с. 26]. А вік 50-річної жінки знаменував закінчення дітородного віку та неможливість мати дітей [4; с. 48].

При записах вдів демонструвалися різні ступені родинних зв'язків, такі як мати, племінниця, сестра, теща, мачуха, зовиця, сваха. Помічасмо й різні форми поміток вдів: одноклєнна з позначенням лише імені – «вдова Агафія» (61 рік) [1; арк. 170], двоклєнна із ім'ям та по-батькові або ім'ям та прізвищем – «вдова Марія Ніколаєвна» (43 років) [1; арк. 173], «вдова Феодора Шапчиха» (68 років) [1; арк. 176]. Зауважимо, що не зустрічається жодне чітке прізвище вдови, а тільки прізвиська, які напевно походять від ім'я, прізвища або прізвиська померлого чоловіка. За давніми традиціями в українців-чоловіків після досягнення ними повноліття могло бути по три-чотири прізвиська з різною природою походження [5; с. 217]. Інколи використовувалися тричлєнні форми запису вдів. Вони визначали ім'я, по-батькові, прізвиська самотніх жінок, більшість з яких записані головами домогосподарств. Наприклад, на чолі одного з дворів у парафії церкви Різдва Христового була козачка «удова Єлена Василювна Бабєчиха» (61 року), яка проживала із сім'ями двох одружених синів Тимоша Семеновича (38 років) та Петра Семеновича (36 років) та неодруженою донькою Параскою (32 років) [1; арк. 121].

У розписах другої «Іоаннозолотоустівської» та третьої «Різдвяно-Богородицької» церков додаток «невєста» мав поодинокі випадки. Очевидним є факт того, що вдова знаходилася в пошуку нового чоловіка для створення сім'ї, тому слугувала конкуренткою на шлюбному ринку або навіть небезпекою для сімейного благополуччя заміжніх жінок [6; с. 175]. Тому у фольклорі й українській літературі вдова постає як в образі нещасної, обездоленої жінки, так і в образі розлучниці, розпутниці [7; с. 13]. В «Енеїді» І. Котляревського читаємо про настанову Енею – «щоб з вдовами не женихався» [8; с. 101].

За українськими традиціями достатньо жорстоко карали жінок за блуд [9; с. 8]. На таких осіб церква накладала єпитимію. У православ'ї існувала певна настанова Святих Отців щодо строків відлучення від церкви: перелюбникам – від 7 до 15 років; блудникам – від 3 до 9 років; чаклунам – від 5 до 20 років [10; с. 361].

У ранньомодерний час бути самотньою жінкою було непопулярно, а можливо навіть презирливо. Ставлення суспільства до жінки-вдови або старої діви було наповнене певним негативом. Селяни розглядали її як Боже покарання, велике нещастя. Одне з прислів'їв говорить: «Краще сім разів горіти, чим раз овдовіти» [11; с. 165]. Найчастіше таких жінок звинувачували у чаклунстві та називали відьмами, а за давніми українськими народними віруваннями засобом який відганяє відьом вважався мак-відюк [12; с. 508-509].

Виникнення уявлєнь про «вдову-відьму» дослідники пов'язують з головним заняттям відьми – доїнням молока у чужих корів, так званою крадіжкою молока [13; с. 274-285]. Зрозуміло, що такі уявлєння були перебільшенням і зумовлювалися використанням вдовами в дійсності будь-яких засобів задля прогудування своїх дітей.

Очевидною є приналежність до жінок-чарівниць здебільшого неодружених осіб, старих дів, овдовілих жінок різного віку, які різними магічними практиками прагнули позбутися самотності та досягнути головного призначення для жінки – створення сім'ї та продовження роду. Вже в модерну добу серед істориків почалися дискусії щодо того, кого вважали відьмами. Зокрема до них відносили: селян, які повстали проти утисків, загадкових сивіл – хранительок і жриць стародавнього культу плодючості, еретиків, безневинних жертв підступних владників, істеричок, наркоманів, цілительок, акушерок, волоцюг та інших [14; с. 12]. П. Берк уважає, що на відьом люди переносили свої приховані «нечестиві пристрасті і прагнення» [15; с. 180].

Окрім вдів у сповідних розписах особливе місце належить жінкам, сімейний статус яких був невизначений. Передусім це жінки, які записані з додатком «мать ихъ» або «матка ихъ». Переважну більшість таких позначєнь, близько 15 осіб, ми бачимо в першому розписі. Це – жінки, вік яких коливався від 52 до 81 року. Так, у господарстві козака Семена Даниловича Марченка (44 років) проживала його мати Євдокія (75 років) [1; арк. 122]. Укладачі не зазначили сімейний стан таких жінок. Невизначеність сімейного статусу жінки пояснюється можливою відсутністю з невідомих причин чоловіка. Частина жінок, будучи вдовами, не могла

довести свій статус через смерть чоловіка, який міг пропасти безвісті [6; арк. 176]. Жінка офіційно залишалася в шлюбі, а фактично – самотньою. Не відкидаємо існування серед таких жінок покриток з незаконнонародженими дітьми. Наприклад, невизначений сімейний стан мала служниця Зіновія Яківна (37 років) [1; арк. 122], яка могла бути одруженою заробітчанкою із сусідніх околиць, або вдовою, або самотньою жінкою, яка «засиділася в дівках». Старою дівою в господарстві Івана Івановича Яковенка, в якому проживав 51-річний чоловік, могла бути його 52-річна сестра Настасія [1; арк. 124].

Аналізуючи співвідношення чоловіків (2142 осіб або 50, 9%) та жінок (2068 осіб або 49, 1%) у загальній кількості населенні Диканьки (4210 осіб) робимо висновок, що чоловіче населення переважало над жіночим на 1, 8% (74 особи). У загальному співвідношенні вдів щодо чисельності жіночого населення одинадцяти населених пунктів Полтавського полку диканські вдови (6, 3%) посідають четверте місце і поступаються вдовам Головача (8, 8%), Горбанівки (8, 1%), Рибців (6, 7%). Разом з тим, менший за диканський відсоток вдів в інших селах: Куклинцях (6, 2%), Трибах (6, 1%), Розсошенцях (5, 6%), Жуках (5, 3%), Пушкарівці (4, 7%), Стасовцях (4, 7%) і Щербанях (0%). Середній показник жіночого вдівства в досліджених населених пунктах становить 5, 7%. Отже, відсоток вдів у селі Диканька (6, 3%) дещо вищий за цей показник.

Частка вдів (6, 3%) села Диканьки у загальній структурі жіночого населення в порівнянні з часткою вдівців (2, 8%) у загальній кількості чоловічого населення більша ніж удвічі. Значно вищий відсоток осіб спостерігаємо з-поміж жінок (1, 11%) з невизначеним сімейним становищем у порівнянні з чоловіками в такому ж стані (0, 14%). Теж саме маємо в загальній структурі населення села (4210 осіб): вдів – 3, 1% (130 осіб), вдівців – 1, 4% (60 осіб), жінок з невизначеним сімейним статусом – 0, 6% (23 особи) та чоловіків в такому ж стані – 0, 07% (3 особи). Отже, хоча в загальній структурі населення села чоловіки переважали над жінками, але в зазначених вище двох категоріях населення відмічаємо переважання самотніх жінок більше ніж удвічі над самотніми чоловіками.

За християнськими традиціями вдівець та вдова знаходилися у рівноправних позиціях і могли скласти нову подружню пару. Але оскільки вдівців було менше за вдів це зменшувало шанси вдів одружитися. Вдівці не поспішали укладати повторний шлюб із вдовою, оскільки крім своїх дітей їм би довелося годувати ще й вдовиних. Певна особливість була у становищі вдівців-священиків, яка пояснюється церковними канонами. На відміну від парафіян священики могли укладати шлюб лише один раз [1; с. 185], і надалі довічно залишалися вдівцями.

У соціальній структурі вдів (6, 3%) по відношенню до загальної кількості жіночого населення найбільша частка вдів була серед посполитого – 84 особи (4, 06%) та козачого населення – 41 особа (2%). Найменша доля вдів була серед представників духовенства – 5 осіб (0, 24%). Це пояснюється переважанням у загальній чисельності жіночого населення села представниць селянства – 1242 особи (60, 1%), козацтва – 782 (37, 8%) та найменшої кількості духовенства – 44 особи (2, 1%). Серед жінок з невизначеним сімейним статусом (23 особи – 1, 11%) лише одна жінка була з духовного стану (0, 05%), дванадцять жінок (0, 58%) – з козацтва та десять (0, 48%) – із посполитого населення.

Отже, самотня жінка XVIII ст. – це передусім особа, яка, до глибокої старості вважала себе нареченою, прагнула влаштувати своє сімейне життя. Основними категоріями феномену самотньої жінки були: жінка-вдова, незаміжня жінка та жінка, статус якої невизначений. Непопулярність статусу самотності, презирливе ставлення суспільства робило самотню жінку об'єктом людської неприязні до неї, а також звинуваченням її в чаклунстві та недобрих помислах.

У диканських сповідних розписах наявні певні особливості внесення до реєстру вдів. Вдовам приписували додаток «невеста», в окремих випадках позначали різні ступені родинних зв'язків та форми запису вдів.

У загальній структурі жіночого населення села Диканьки вдови становили 6, 3%, жінки з нез'ясованим сімейним становищем – 1, 1%. Порівнюючи із середнім показником жіночого вдівства (5, 7%) у загальній структурі жіночого населення в 11 досліджених нами населених пунктах Полтавського полку, відсоток вдів Диканьки дещо вищий. Найбільший відсоток вдів та осіб з невизначеним сімейним станом спостерігається серед посполитого та козацького населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України). – Ф. 990. – Оп. 2. – Спр. 34. – 1327 арк.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1-4. / В. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т. 2. И-О. – 1979. – 779 с.
3. Требник митрополита Петра Могили. Київ 1646. – Київ: Інформаційно-видавничий центр Української православної церкви, 1996. – 860с.
4. Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / Анри Л., Блюм А. ; пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой – М. : РГГУ, 1997. – 207 с.
5. Сумцов Н. Малорусскія фамильныя прозванія / Н. Сумцов. // Киевская Старина. – Февраль, 1885. – С. 215-228.
6. Сердюк І. Вдівці і вдови у Рум'янцевському описі Переяслава (історико-демографічний аналіз) / І. Сердюк. // Краєзнавство. – 2008. – №1-4. – С. 175-181.
7. Волошин Ю. Жінка-вдова в полковому місті Полтаві другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису Малоросії) / Ю. Волошин. // Київська старовина. – 2011. – №1. – С. 13-32.
8. Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. Москаль-чарівник. / І. Котляревський. – К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1987. – 365 с. – (Бібліотека української класики «Дніпро»).
9. Маслійчук В. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. / В. Маслійчук. – Київ – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – 128 с.
10. Петренко І. М. Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст. : монографія в 2 ч. / І. М. Петренко. – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2010. – Ч. 2. – 581с.
11. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. В двух томах. Т. 1 / Б. Н. Миронов. – С. -Петербург: Издательство «Дмитрий Буланин», 1999. – 339 с.
12. Еф. П. Попытка околдовать волостной судъ / Еф. П. // Киевская Старина. – Мартъ, 1884. – С. 508-509.
13. Кись О. Украинская ведьма (эскиз социального портрета) / О. Кись. // Гендерные исследования. – ХЦГИ, 2000. – №5. – С. 274-285. //http://linguist. de. co. ua/publications/ 2006/07/26/ ukrainskaja_ved_ma_e_61. html
14. Диса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII-XVIII століття/ К. Диса. – Київ: Видавництво «Часопис «Критика»», 2008. – 302 с.
15. Берк П. Популярна культура в ранньомодерній Європі / П. Берк. [Переклад з англійської О. Гриценка, Т. Гарастович, Н. Гончаренко, А. Гриценко] – Київ, УЦКД, 2001. – 352 с.
16. Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій як джерело з соціальної історії Гетьманщини XVIII століття: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07. 00. 06 / В. Дмитренко. – Полтава, 2010. – С. 185.

Бороденко О.А. СТАТУС ОДИНОКОЇ ЖЕНЩИНЫ СЕЛА ДИКАНЬКА ПОЛТАВСКОГО ПОЛКА ВТОРОЇ ПОЛОВИНИ XVIII В. : ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧЕСКИЙ АСПЕКТ (ПО МАТЕРІАЛАМ ІСПОВЕДНИХ РОСПИСЕЙ 1775 Г.)

В статтє на основаннї исповедных росписей 1775 года анализируются особенности записей различных категорий одиноких женщин села Диканьки во второй половине XVIII века: их количество, социальная принадлежность и отношение к ним общества.

Ключевые слова: женщина-вдова, исповедные росписи, незамужняя женщина, одинокая женщина, половое соотношение, старая дева.

Borodenko O.A. THE STATUS OF A SINGLE WOMAN OF THE VILLAGE OF DYKANKA OF POLTAVA REGIMENT IN THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY: THE HISTORICAL AND DEMOGRAPHIC ASPECT ACCORDING TO THE MATERIALS OF CONFESSIONAL SIGNATURES IN 1775).

Peculiarity of identification of different categories of a single women of the village of Dykanka in the second half of the XVIII century according to the materials of confessional signature in 1775, their quantity, social communion and society's relationship to such women is analyzed in this article.

Key words: confessional signatures, a single woman, a widow-woman, a spinster, a unmarried woman, sex ratio.